

DAVLAT MOLİYAVIY NAZORATIDA XALQARO STANDARTLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Mutallibov Muhammadqodir Nusratbek o'g'li
Bank-moliya akademiyasi magistranti

Bugungi kunda davlat moliyaviy resurslaridan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlash, budget mablag'larining qonuniy va maqsadli sarflanishi ustidan ta'sirchan nazoratni amalga oshirish hamda davlat moliyasini boshqarish tizimining shaffofligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonda davlat moliyaviy nazoratining zamonaviy va xalqaro miqyosda e'tirof etilgan tamoyillar asosida tashkil etilishi uning samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xalqaro standartlar davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish va amalga oshirishda yagona yondashuvlarni shakllantirish, nazorat jarayonlarining sifati va ishonchliligini oshirish hamda ilg'or xorijiy tajribalarni milliy nazorat tizimiga joriy etish imkonini beruvchi muhim metodik asos hisoblanadi. Ayniqsa, davlat auditi va moliyaviy nazoratning mustaqilligi, xolisligi, shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligini ta'minlashda xalqaro standartlarning ahamiyati yuqori.

Mazkur standartlardan foydalanish orqali davlat moliyaviy nazoratini faqat budget mablag'larining qonuniy sarflanishini tekshirish bilan cheklab qolmasdan, ularning samaradorligi, natijadorligi va davlat siyosati maqsadlariga muvofiqligini baholashga yo'naltirish mumkin. Shu jihatdan xalqaro standartlar asosida nazoratni tashkil etish budget mablag'laridan foydalanishda mavjud moliyaviy xatarlarni aniqlash, qonunbuzarliklarning oldini olish va davlat xarajatlarining ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Davlat moliyaviy nazoratida xalqaro standartlarni ishlab chiqish va rivojlantirishda Oliy audit institutlarining xalqaro tashkiloti - INTOSAI alohida o'rin tutadi. INTOSAI tomonidan ishlab chiqilgan ISSAI standartlari davlat auditi va oliy audit institutlari faoliyatining xalqaro miqyosda tan olingan professional asoslarini belgilaydi. Jumladan, INTOSAI-P tamoyillari oliy audit institutlari faoliyatining asosiy prinsiplarini, ISSAI 100 davlat sektori auditi uchun fundamental tamoyillarni, ISSAI 200 moliyaviy audit tamoyillarini, ISSAI 300 samaradorlik auditi tamoyillarini, ISSAI 400 esa muvofiqlik auditi tamoyillarini belgilashga qaratilgan.

1-jadval

Davlat moliyaviy nazoratida xalqaro standartlarning mohiyati

Xalqaro standart/tashkilot	Asosiy mohiyati	Davlat moliyaviy nazoratidagi ahamiyati
INTOSAI	Oliy audit institutlari faoliyatini rivojlantirish, xalqaro tajribani almashish va davlat auditi sohasida umumiy professional yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.	Davlat moliyaviy nazoratining xalqaro tajriba asosida rivojlanishi, oliy audit institutlari faoliyatining mustaqilligi va professional salohiyatini oshirishga imkon beradi.

ISSAI	Davlat auditi va oliy audit institutlari faoliyatini tashkil etish bo'yicha xalqaro professional standartlar tizimi hisoblanadi.	Audit jarayonlarining yagona professional tamoyillar asosida tashkil etilishi, nazorat sifati va natijalarining ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.
INTOSAI-P	Oliy audit institutlarining samarali faoliyat yuritishi uchun asosiy tamoyillarni belgilaydi. Unda mustaqillik, shaffoflik, hisobdorlik va professional faoliyatga alohida e'tibor qaratiladi.	Davlat moliyaviy nazoratining institutsional mustaqilligini kuchaytirish, nazorat organlarining xolisligi va hisobdorligini ta'minlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.
ISSAI 100	Davlat sektori auditi uchun fundamental tamoyillarni belgilaydi. Auditning maqsadi, asosiy prinsiplari va uni amalga oshirishning umumiy yondashuvlarini ifodalaydi.	Davlat auditi jarayonlarini yagona tamoyillar asosida tashkil etish, audit sifati oshirish va nazorat natijalarining ishonchliligini ta'minlash imkonini beradi.
ISSAI 200	Moliyaviy auditni amalga oshirishning asosiy tamoyillarini belgilaydi. Moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va moliyaviy ma'lumotlarning qonunchilikka muvofiqligini baholashga qaratilgan.	Budjet tashkilotlari moliyaviy hisobotlarining haqqoniyligini baholash, moliyaviy xatolar va qonunbuzarliklarni aniqlash hamda davlat mablag'larining hisobini takomillashtirishga xizmat qiladi.
ISSAI 300	Samaradorlik auditi tamoyillarini belgilaydi. Davlat mablag'laridan foydalanishning tejamkorligi, samaradorligi va natijadorligini baholashga yo'naltiriladi.	Budjet mablag'larining faqat qonuniy sarflanganligini emas, balki ular hisobidan qanday natijaga erishilganligini aniqlash imkonini beradi.
ISSAI 400	Muvofiqlik auditining asosiy tamoyillarini belgilaydi. Moliyaviy faoliyat va operatsiyalarning amaldagi qonunchilik, qoidalar va belgilangan talablarga muvofiqligini baholashga qaratilgan.	Budjet intizomiga rioya etilishi, mablag'larning qonuniy va belgilangan maqsadlarda sarflanishini tekshirish hamda moliyaviy qonunbuzarliklarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, xalqaro standartlar davlat moliyaviy nazoratining turli jihatlarini qamrab oladi. Xususan, INTOSAI va INTOSAI-P ko'proq oliy audit institutlarining institutsional asoslari va faoliyat tamoyillariga, ISSAI 100 davlat auditi uchun umumiy fundamental tamoyillarga, ISSAI 200, 300 va 400 esa mos ravishda moliyaviy audit, samaradorlik auditi va muvofiqlik auditining mazmuniga yo'naltirilgan. Ularni kompleks qo'llash davlat moliyaviy nazoratini faqat qonunbuzarliklarni aniqlashga emas, balki mablag'lardan foydalanish samaradorligi, natijadorligi, shaffofligi va hisobdorligini baholashga yo'naltirish imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur xalqaro standartlarni o'rganish va ularning ilg'or jihatlarini milliy davlat moliyaviy nazorati tizimiga moslashtirish nazorat mexanizmlarini takomillashtirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, riskga asoslangan nazoratni rivojlantirish, auditning mustaqilligi va xolisligini kuchaytirish, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini baholash, davlat xarajatlarning

samaradorligini aniqlash hamda nazorat natijalari bo'yicha hisobdorlikni oshirishda xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Demak, davlat moliyaviy nazoratida xalqaro standartlardan foydalanish milliy nazorat tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish, uning institutsional va metodik asoslarini takomillashtirish hamda budjet mablag'laridan foydalanish ustidan nazoratning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli xalqaro standartlarning mazmun-mohiyatini o'rganish, ularning milliy amaliyotga mos jihatlarini aniqlash va davlat moliyaviy nazoratida qo'llash imkoniyatlarini baholash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Jahon amaliyotida davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshirishda xalqaro audit standartlari va ilg'or nazorat yondashuvlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur tajribadan foydalanish davlat mablag'laridan foydalanishning qonuniyligi bilan bir qatorda ularning samaradorligi, tejamkorligi va natijadorligini baholash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish jarayonida xalqaro standartlarning ilg'or tamoyillarini milliy amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda xalqaro standartlardan foydalanish, avvalo, davlat moliyaviy nazoratining metodologik asoslarini takomillashtirish imkonini beradi. Bunda davlat auditi jarayonlarini xalqaro tamoyillar asosida tashkil etish, nazorat tadbirlarining xolisligi va shaffofligini ta'minlash, auditorlarning professional salohiyatini oshirish hamda nazorat natijalarining ishonchliligini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Shu bilan birga, xalqaro standartlarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki ularning asosiy tamoyillarini O'zbekistonning huquqiy, institutsional va iqtisodiy sharoitlariga moslashtirish muhim hisoblanadi.

Xalqaro standartlarni joriy etishning muhim yo'nalishlaridan biri moliyaviy audit bilan bir qatorda samaradorlik auditi va muvofiqlik auditini rivojlantirish hisoblanadi. Moliyaviy audit orqali davlat mablag'larining hisobga olinishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi baholansa, muvofiqlik auditi mablag'lardan foydalanishda qonunchilik va belgilangan tartiblarga rioya etilishini aniqlashga xizmat qiladi. Samaradorlik auditi esa davlat mablag'larining tejamkorligi, samaradorligi va natijadorligini baholashga imkon beradi. Natijada davlat moliyaviy nazorati faqat moliyaviy qoidabuzarliklarni aniqlashga emas, balki davlat xarajatlaridan kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga erishilishini baholashga ham yo'naltiriladi.

Bundan tashqari, xalqaro standartlar asosida riskka yo'naltirilgan nazorat tizimini rivojlantirish O'zbekiston davlat moliyaviy nazoratining samaradorligini oshirishning muhim imkoniyatlaridan biridir. Bunda barcha budjet operatsiyalarini bir xil darajada tekshirish o'rniga, moliyaviy xavfi yuqori bo'lgan soha, tashkilot va operatsiyalarni oldindan aniqlash hamda nazorat resurslarini ustuvor ravishda shu yo'nalishlarga yo'naltirish mumkin. Bunday yondashuv nazorat tadbirlarining aniqligi va tezkorligini oshirib, mavjud resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Xalqaro standartlarni joriy etishda raqamlashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Elektron ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash, budjet va g'aznachilik operatsiyalarini avtomatik tahlil qilish, davlat xaridlari bo'yicha ma'lumotlarni o'zaro solishtirish hamda shubhali

operatsiyalarni aniqlash orqali moliyaviy nazoratning tezkorligi va shaffofligini oshirish mumkin. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar risklarni oldindan aniqlash va nazorat tadbirlarini profilaktik yoʻnalishga oʻtkazishda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi.

Shuningdek, xalqaro standartlarni amaliyotga joriy etish davlat moliyaviy nazorati organlari xodimlarining kasbiy malakasi va professional kompetensiyasini oshirishni ham talab etadi. Zamonaviy audit usullarini oʻzlashtirgan, moliyaviy tahlil, risklarni baholash va raqamli texnologiyalardan foydalanish koʻnikmalariga ega mutaxassislarni tayyorlash xalqaro standartlarning amaliy samaradorligini taʼminlovchi muhim omillardan biridir. Shu sababli auditorlarni xalqaro tajriba asosida muntazam qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Xalqaro standartlarni Oʻzbekiston davlat moliyaviy nazoratiga joriy etishda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, xalqaro audit metodologiyasini milliy qonunchilik va amaliyotga moslashtirish, nazorat organlari oʻrtasidagi vakolatlarni muvofiqlashtirish, zamonaviy axborot tizimlarini rivojlantirish va malakali auditorlar salohiyatini oshirish masalalari alohida eʼtibor talab etadi. Shu bois xalqaro standartlarni joriy etish bir martalik jarayon sifatida emas, balki bosqichma-bosqich va tizimli ravishda amalga oshirilishi lozim.

2-jadval

Xalqaro standartlarni Oʻzbekiston amaliyotiga joriy etish imkoniyatlari

Yoʻnalish	Joriy etish imkoniyati	Natija
Moliyaviy audit	Moliyaviy hisobotlar va operatsiyalarni xalqaro audit tamoyillari asosida baholash	Hisobotlarning ishonchliligi va moliyaviy nazorat sifati oshadi
Samaradorlik auditi	Budjet xarajatlarining tejamkorligi, samaradorligi va natijadorligini baholash	Davlat mablagʻlaridan foydalanish samaradorligi oshadi
Muvofiqlik auditi	Moliyaviy operatsiyalarning qonunchilik va belgilangan talablarga muvofiqligini baholash	Budjet intizomi mustahkamlanadi va qonunbuzarliklar kamayadi
Riskka yoʻnaltirilgan nazorat	Yuqori xavfga ega operatsiyalarni oldindan aniqlash va nazorat resurslarini ustuvor yoʻnaltirish	Nazoratning tezkorligi va taʼsirchanligi oshadi
Raqamli audit	Elektron maʼlumotlar bazalari va avtomatlashtirilgan tahlil vositalaridan foydalanish	Inson omili kamayadi, monitoring va tahlil tezlashadi
Auditorlar malakasini oshirish	Xalqaro audit metodologiyasi boʻyicha mutaxassislarni tayyorlash	Nazorat organlarining professional salohiyati oshadi
Shaffoflik va hisobdorlik	Audit natijalarini ochiqlash va jamoatchilikka taqdim etish mexanizmlarini rivojlantirish	Davlat moliyaviy boshqaruvida ishonch va hisobdorlik kuchayadi

Shunday qilib, xalqaro standartlarni Oʻzbekiston davlat moliyaviy nazoratiga joriy etish davlat mablagʻlaridan foydalanish ustidan nazoratni yangi sifat bosqichiga olib chiqish imkonini beradi. Bunda asosiy eʼtibor nazoratning faqat qonuniylik jihatiga emas, balki samaradorlik, natijadorlik, tejamkorlik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillariga ham qaratilishi lozim. Ayniqsa, moliyaviy, samaradorlik va muvofiqlik auditorlarini oʻzaro uygʻunlashtirish hamda ularni raqamli texnologiyalar bilan qoʻllab-

quvvatlash budjet intizomini mustahkamlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Natijada xalqaro standartlarning milliy sharoitga moslashtirilgan holda joriy etilishi davlat moliyaviy nazoratining preventiv va riskka yo'naltirilgan xususiyatini kuchaytiradi, budjet mablag'laridan noqonuniy foydalanish holatlarining oldini olishga hamda davlat xarajatlarining real natijadorligini baholashga imkon yaratadi. Shu jihatdan xalqaro standartlardan foydalanish O'zbekistonda zamonaviy, shaffof va natijaga yo'naltirilgan davlat moliyaviy nazorati tizimini shakllantirishning muhim yo'nalishi sifatida namoyon bo'ladi.